

Het vermeende Romeinse beeld van een liggende nimf uit Leggeloo, gevonden in 1848. Foto Rijksmuseum van Oudheden, Leiden.

De gouden tijden zijn voorbij

Archeologie en vervalsingen in de negentiende eeuw

Inleiding

Er is een prachtige reclame op de televisie. Een man in verkeerde kleding en met een foute bril op vertelt over vroeger. De echte kenners zien er direct een typetje van Kees van Kooten in. 'Vroeger was het beter' is de boodschap. Alles was toen beter, zelfs als hij in een auto door een woonwijk met verkeersdrempels rijdt: 'Vroegâh had je geen drempels, vroegâh had je kuilen' roept hij verongelijkt de kijker toe. Uiteindelijk wordt hem thuis een bord met Cêla Vîta-aardappels voorgezet. Alle andere gezinsleden rond de tafel kijken hem vol angst aan. Hij proeft een aardappel en houdt zijn mond.

Ja, vroeger was het allemaal beter, ook voor vervalsers in de Nederlandse archeologie. Die hadden toen het rijk alleen. De laatste spraakmakende zaak dateert alweer van meer dan 25 jaar geleden, maar dat was er dan ook een. Tjerk Vermaning, de veel geprezen Drent, de bekendste archeoloog van Nederland: beroemd van radio en televisie en altijd aanwezig in de kranten.¹ Op dinsdagmiddag 18 maart 1975 wordt bekendgemaakt dat de vondsten die Tjerk heeft gedaan vals zouden zijn. Het gaat om spectaculaire vondsten: vuistbijlen van Neandertalers die onze vaderlandse geschiedenis met meer dan 50.000 jaar verlengd hadden. Die middag kwam een einde aan de mythische status van de eenvoudige grasmaaimachineslijper.

Vanaf het begin van de jaren zestig had Vermaning Noord-Nederland afgezocht op zoek naar sporen van Neandertalers. Hij was er namelijk van overtuigd dat die er moesten zijn en dat *hij* ook de man zou zijn die ze zou vinden. Jarenlang ging hij met wat hij had gevonden naar het Biologisch-Archeologisch Instituut in Groningen en telkenmale vertelden die officiële archeologen van de universiteit hem dat zijn vondsten geen oude stukken vuursteen waren. Hij

voelde zich steeds meer miskend, want in zijn opinie ging het wel degelijk om oude werktuigen. In 1965 was het dan toch eindelijk raak. Vlak bij de televisietoren van Hoogersmilde vond hij op een akker een kleine hoeveelheid vuurstenen werktuigen, waaronder een aantal vuistbijlen. Archeologen voerden later een opgraving uit op de plaats waar Vermaning zijn vondsten had gedaan, maar Tjerk had zijn werk goed gedaan, want ze vonden nauwelijks meer iets.

Vermaning gaat onverdrotten door met zijn speurtochten en lijkt er een ware neus voor te hebben ontwikkeld. Steeds meer vindplaatsen worden ontdekt, steeds meer vuistbijlen en andere werktuigen kan hij op tafel leggen. In de media spreekt hij wel over zijn Messiaanse gaven om sporen van Neandertalers te vinden. Hij doet het trouwens uitstekend in de media. Hij is echt mediageniek en het is natuurlijk boeiend dat zo'n eenvoudige man veel meer ontdekt dan die toch wat saaie en afstandelijke geleerden van de universiteit. De kijker, luisteraar of lezer kan zich met Tjerk identificeren.

Zijn ontdekkingen en beroemdheid zorgen ook voor de erkenning waar hij zo lang naar verlangd heeft. Hij krijgt in 1968 de Culturele Prijs van de provincie Drenthe, hij krijgt een jaarlijkse toelage om zijn speurtochten te bekostigen en hij richt, ook met subsidie, een varend museum in. In zijn ogen was de werkelijke erkenning voor al zijn spectaculaire ontdekkingen een hoogleraarschap aan de universiteit. Dat krijgt hij echter niet.

In de ochtend van dinsdag 18 maart 1975 wordt hij gearresteerd en vervolgens opgesloten in een cel van het hoofdbureau van politie in Assen. Op een persconferentie die middag wordt hij, Tjerk Vermaning zelf, door vertegenwoordigers van de Provincie Drenthe en justitie, in het bijzijn van medewerkers van de universiteit van Groningen beschuldigd van vervalsing en oplichting.

Dat hadden ze nu niet moeten doen! Na jaren van procederen bleek uiteindelijk in 1978 dat het onmogelijk was bewijs te vinden dat Tjerk de vondsten zelf had vervalst. Hij moest dan ook worden vrijgesproken wegens gebrek aan bewijs. Of de vondsten wel of niet vals waren, daarover deed de rechter geen uitspraak.

Ondertussen had de *Zaak Vermaning* zich ontwikkeld tot een ongeleid projectiel in de gezapige archeologische wereld. Er was een groep medestanders van Vermaning, meestal amateurs, die probeerde te bewijzen dat de vondsten van hem echt waren. Daartegenover stonden de meeste officiële (beroeps)archeologen die aanwijzingen zochten dat de vondsten inderdaad vals waren. Het resultaat was dat tientallen archeologen actief waren; een ongekende nationale onderzoeksinspanning naar de vroegste bewoningsgeschiedenis van Nederland.

De amateurs richtten hun aandacht op Noord-Nederland zelf en op de stuw-
wallen in Midden-Nederland. In het noorden werden echte vuistbijlen gevonden

en in de stuwwallen ook.² Die stuwwallen waren van groot belang voor de datering van de vondsten, want rond 150.000 jaar geleden waren ze door het opdringende ijs ontstaan en de vuistbijlen daarin toonden aan dat vóór het ontstaan van de stuwwallen, dus meer dan 150.000 jaar geleden, Nederland door mensen was bezocht. Doordat die stuwwallen waren gevormd door gletsjers, lagen de vondsten echter niet meer *in situ*.

In het uiterste zuiden van Nederland, in Zuid-Limburg, gingen beroepsarcheologen ook aan de slag en zochten in diepe groeven, waar zand en grind werd gewonnen. In de groeve Belvédère bij Maastricht, ontdekten ze, na jaren naarstig speuren, ook stukken vuursteen, maar in een ongestoorde situatie.³ Toen de grond gedateerd werd waarin de vondsten waren gedaan, bleek die een ouderdom te hebben van 250.000 jaar, een kwart miljoen! De bewoning van Nederland bleek veel ouder dan Tjerk in zijn stoutste dromen had gedacht, en zelfs bewoond te zijn nog vóór de Neandertaler.

Vervalsingen en vervalzers spreken tot de verbeelding. Een van de interessante aspecten is dat vervalsingen spiegels zijn van de wetenschappelijke kennis van het moment van vervalsen. Een vervalser – het zijn trouwens altijd mannen – maakt dingen die passen in een wetenschappelijke discussie van het moment of probeert de wetenschap voor te blijven die hem op het spoor is. Behalve dat vervalsingen iets over de stand van wetenschap zeggen, hebben ze ook een hoog ‘human interest’-gehalte. Vervalsingen en namaak zijn spraakmakende onderwerpen. Wij kunnen als archeologen zoveel opgraven en publiceren als we willen, maar de beroemdste van ons is nog steeds Tjerk Vermaning.

Sommige vervalsingen zijn uiterst doortrapt, andere knullig; de ene keer tuint een nietsvermoedende verzamelaar erin; de andere keer is een wetenschapper de dupe. Vaak vragen we ons af hoe het toen mogelijk was dat iemand er in stonk. En het is nog aardiger te zien wat voor fouten de oplichters maken. Ze slaan vaak door, willen het mooier maken dan het is en dat is vaak ons geluk. Zo zijn er vuurstenen werktuigen vervalst die niet van echt zijn te onderscheiden. Om ze nog ouder te doen lijken werd er schoensmeer op aangebracht. Zodra je een voorwerp beetpakt, heb je zwarte vingers. Met een lauw sopje – de zogenaamde Drecht-test – kan al snel worden aangetoond dat onder die zwarte vette laag een blinkend stuk vuursteen schuilgaat.

De ontwikkeling van de archeologie als wetenschap

De zaak Vermaning is de laatste van een lange reeks vervalsingen. De eerste oplichterijen brengen ons ook bij het begin van de archeologie als wetenschap.

De bouw van kloosters en kerken luidt de eerste fase in van archeologische

belangstelling in Nederland. Bij de bouw werd namelijk steen gebruikt die afkomstig was van de sloop van de ruïnes, de overblijfselen van Romeinse steden en forten. Daarbij kwamen stenen tevoorschijn met Latijnse teksten die in de Renaissance driftig werden bestudeerd. Aanvankelijk waren het er niet veel. In het eerste handgeschreven corpus uit 1517 door Cornelius Aurelius worden zeven inscripties uit Holland en Utrecht vermeld. Er worden er steeds meer gevonden en ze zijn een gewild artikel voor de adel en worden dan ook snel misbruikt voor eigen politieke doelen. De familie Van Wassenaer ziet zich graag als een van de oudste adellijke families in Holland en is in staat aan te tonen dat zij de nakomelingen zijn Claudius Civilis. Dat was, volgens hen, de man die de Brittenburg, een mythisch en door de zee verzwolgen fort, in leen had gekregen van de Romeinse keizer. Die Brittenburg lag natuurlijk op hun grondgebied.

Kort daarna wordt de oudst bekende vervalsing geproduceerd. In de zeventiende eeuw was het belangrijk dat voor het ontstaan van de staat Holland legitimering in het verleden werd gezocht. Holland werd gezien als een staat met een lange historie die terugging tot op de Bataven. Een ware Bataven-cultus ontstond met toneelstukken, zoals *Baeto* van Hooft en schilderijen zoals *De eed van Claudius Civilis* van Rembrandt. Ook archeologische vondsten speelden toen al een belangrijke rol. Cornelius Aurelius had in zijn corpus van 1517 een steen met inscriptie beschreven met daarop de tekst: GENS BATAVORVM AMICI ET FRATRES ROM. IMP., vertaald betekent dat: Het Bataafse volk, de vrienden en broeders van het Romeinse Rijk. De steen zou zijn gevonden bij het castellum Roomburg bij Leiden. In de zeventiende eeuw duikt de steen op in publicaties en speelde een belangrijke rol in de discussie over de historische diepgang van Holland.⁴ Bij nader onderzoek valt direct op dat de steen een vreemd exemplaar is. Het is geen stuk natuursteen met inscriptie zoals we die kennen van de Romeinen, maar baksteen waarop de inscriptie als een bas-reliëf is uitgevoerd. Het is een uniek stuk en ongetwijfeld een vervalsing. Het argument dat de baksteen een kopie is van een verloren gegaan stenen origineel, die zou zijn afgebeeld op een, mogelijk door Pieter Saenredam, geschilderd doek van de blootgelegde Brittenburg, doet geen afbreuk aan deze vaststelling. De letters wijken in vormgeving af van gebruikelijke Romeinse en de versiering aan de randen doet ook sterk denken aan laat-renaissance ornamentiek.

De steen was in de zeventiende-eeuwse politieke context bruikbaar door zijn wel zeer duidelijke verwijzing naar het bestaan van de Bataven. Het maakte ook duidelijk dat de Bataven in het verleden zo belangrijk waren dat de machtige Romeinen hen tot hun vrienden, en niet tot hun vijanden, rekenden. Holland had dus altijd een belangrijke rol gespeeld in de wereld.

Romeinse vondsten waren te begrijpen, want die konden in verband worden gebracht met teksten en sloten aan op een lange traditie van het bestuderen van die teksten. De prehistorie was als begrip veel minder grijpbaar.

In volksverhalen was nog vaak het besef aanwezig dat er plaatsen in het landschap waren die op een lange ouderdom leken terug te gaan en verbonden waren met vreemde wezens. Zo waren er de grafheuvels: de witte wieven bulten waar in hollen werd gewoond en de hunebedden waren ook niet pluis. De Drentse dominee Johan Picardt meende in 1660 dat ze door reuzen waren gebouwd en het hunebed van Rolde stond bekend onder de naam Duvels Kutte.⁵ Bij de werkzaamheden op akkers werden gladgeslepen stenen bijlen gevonden, waarvan men dacht dat het donderbijlen waren, het resultaat van de bliksem die in de grond sloeg. Op plaatsen waar de regenboog de grond raakten, konden schatten worden gevonden. Door goed te zoeken vond men gouden regenboog-schoteltjes, die we nu herkennen als Keltische muntjes.

Toch kreeg de belangstelling voor het vroegste verleden de wind mee. Was deze eerst het domein van geleerden en een enkele dominee, in het midden van de achttiende eeuw worden de eerste genootschappen opgericht. Daarin komen rechtgeaarde amateurs bijeen om zich onder andere te verdiepen in de kennis van het verleden. Het zijn echter wel leden van de sociale bovenklasse van de samenleving die zich verenigen. De oudste zou men verwachten in het culturele hart van ons land, maar in 1769 werd in Vlissingen het Zeeuws Genootschap opgericht. Daarna zouden er vele volgen. Iedere zichzelf respecterende stad had er een: Haarlem (1778), Assen (1819), Maastricht (1824), Leeuwarden (1827) en Groningen (1848). De leden bestudeerden van alles wat met wetenschap te maken had, maar het bleven amateurs. Er was een grote belangstelling voor oudheden. Vaak vormde een lokaal rariteitenkabinet daarvoor de basis. Daarna werden ook al snel voorwerpen uit eigen stad en omgeving verzameld en bestudeerd, waarbij in het begin vooral Romeins materiaal in trek was.

In het begin van de negentiende eeuw is er dus een groeiende belangstelling voor archeologie in de maatschappij. Ook de Koning raakt geïnteresseerd, in hoge mate zelfs, maar met een ander doel. In de belangrijke landen om ons heen waren nationale musea ontstaan, waarin voorwerpen uit het Middellandse Zeegebied, de bakermat van onze Europese cultuur, werden getoond. Dat wil Willem I ook en hij sticht in 1818 het Archeologisch Cabinet – het latere Rijksmuseum van Oudheden – en stelt als directeur de dan 25-jarige Caspar Reuvens aan.⁶ Die jonge leeftijd zou ons nu verbazen, maar Reuvens is een briljante man. Hij is deels opgeleid in Parijs en afgestudeerd als jurist en classicus. In de 17 jaar van zijn directoraat legt hij de basis voor de fraaie Leidse collectie

en wordt hij de eerste hoogleraar archeologie ter wereld. Hij overlijdt echter al in 1835.

Zijn grootste verdienste is dat hij als eerste in Nederland op wetenschappelijk wijze opgravingen uitvoert. In 1826 begint hij het onderzoek van de vermeende Romeinse stad Forum Hadriani bij Den Haag. Tot aan zijn dood zal hij opgravingen uitvoeren, maar zijn belangstelling voor de prehistorie is niet groot. Dat is jammer want de studie daarvan zou in Europa een grote vlucht nemen. Rond 1820 wordt door de Deense archeoloog Christiaan Thomsen een onderverdeling in de prehistorie aangebracht. Hij ontdekt aan de hand van stratigrafie en vondstassociatie dat er een opeenvolgende reeks steen, brons en ijzer heeft bestaan die aan tijdperken gekoppeld kunnen worden. Ook in Frankrijk en Engeland vinden belangrijke ontdekkingen plaats. Nederland bevindt zich op dat moment in de luwte en zou dat tot 1904 blijven.

De opvolgers van Reuvens proberen zijn briljante werk voort te zetten, maar door financiële problemen en de karakters en capaciteiten van zijn opvolgers verwordt het museum steeds meer tot een opbergplaats waar vondsten nauwkeurig geregistreerd worden, kranten worden uitgeplozen op wetenswaardigheden en gecorrespondeerd wordt met notabelen in het land. Echt gegraven wordt er niet meer en een enkele keer verlaat een conservator Leiden om eens een vondst ter plaatse te bekijken. Een uitgelezen kans voor misinterpretaties, vervalsingen en oplichting.

Zo verschijnt er in 1848 een kort berichtje in de *Asser Courant*. In het Drentse plaatsje Leggeloo is een Romeins beeld gevonden in het huis van een Germaan. Het stelt een liggende nimf voor (zie afb. op p. 88). Bij het beeld lagen stenen, ongetwijfeld de restanten van een huis, en Germaanse scherven. Dat was natuurlijk een belangrijke vondst, want Drenthe bleek geen achterlijk gebied te zijn waar alleen veen was te vinden; het had vroeger ook contacten gehad met het grote Romeinse Rijk. Het beeld werd door Leiden aangekocht en zou doorgaan voor echt Romeins beeldhouwwerk. Pas honderd jaar later kwam men er achter dat het om een zeventiende-eeuws tuinbeeld ging. Momenteel zijn waarnemingen ter plaatse dan ook van vitaal belang. Misschien dat een conservator op de vindplaats in die dagen had kunnen zien dat het geen Romeins beeld kon zijn. De volgende zaak laat echter zien dat die kans miniem was.

In de winter van 1852 ontdekt de landarbeider Dirk Westbroek uit Maartensdijk op een stuk ontgonnen heide bij Hilversum ronde kuilen, gevuld met losse grond.⁷ Hij graaft er een uit en er blijkt een met stenen geplaveide vloer in te liggen met daarop resten van houtvuren; eromheen staat een hoefijzervormige muur van los gestapelde stenen. Hij gaat naar de burgemeester die een grote

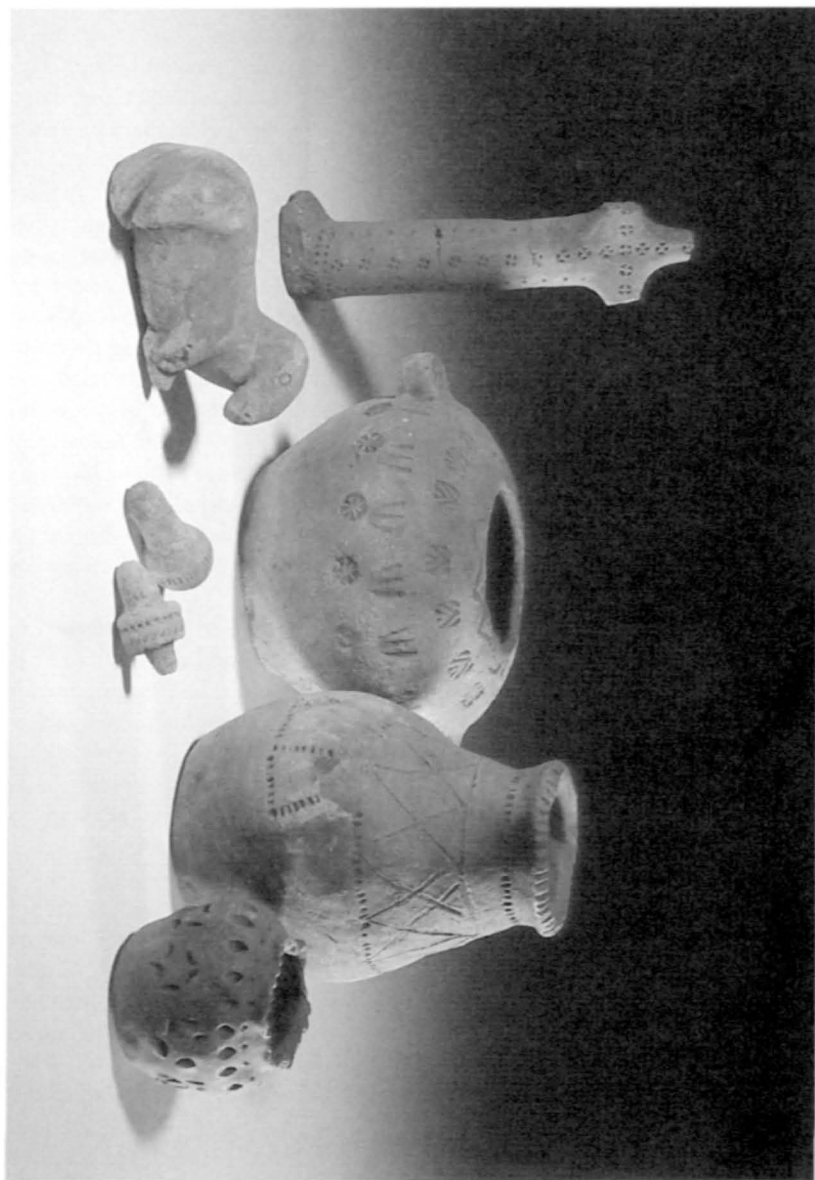
belangstelling heeft voor oudheden. Die is opgetogen en meent dat het wel een oude haardstede ofte wel een woning kan zijn. Hij vraagt Dirk of deze ook werktuigen heeft gevonden en vertelt hoe die er uitgezien moeten hebben. Het is niet onwaarschijnlijk dat hij hem ook een boek met afbeeldingen heeft laten zien. Korte tijd later heeft Dirk inderdaad werktuigen gevonden. Het zijn stenen pijlpunten en wiggen. De burgemeester meldt de vondst aan conservator L.J.F. Janssen van het museum in Leiden. Die komt poolshoogte nemen en laat uiteindelijk zeventien haardsteden ontgraven. Dirk zelf graaft ze uit en in het meest gunstige geval kijkt Janssen toe. Zo ontgaat het hem dat er losse grond wordt uitgegraven, een aanwijzing dat er nog niet zo lang geleden is gespit. Bij het opgraven komen twee twijfelachtige zaken aan het licht. Er wordt een knoop gevonden die boeren in die tijd ook nog gebruiken en een steen in de muur blijkt het restant van een middeleeuws bouwwerk te zijn. Volgens de publicatie die Janssen erover schrijft zijn dat echter zaken van ondergeschikt belang en hij maakt ook nog de fout een bronzen bijl uit Hilversum als vondst uit de haardsteden op te voeren. De publicatie van Janssen zou grote gevolgen hebben. Heinrich Schliemann kwam er in 1875 speciaal voor naar Nederland en kon vaststellen dat er nooit een Steentijd had bestaan, terwijl de latere directeur van het Leidse museum, Jan Hendrik Holwerda, tot aan zijn dood in 1951 zou volhouden dat er geen Bronstijd had bestaan.

De vondsten zijn echter zo vals als een kraai.⁸ De bijlen zijn gemaakt van een zacht gesteente dat makkelijk is te slijpen en lijken sprekend op in die tijd gebruikelijke illustraties in boeken. Dat waren primitieve tekeningen, zonder aanduiding van schaal. Dat is aan de bijlen wel te zien, want ze zijn veel te klein om als echte bijlen door het leven te gaan.

Met Dirk liep het goed af. Niemand kwam er achter dat hij alles zelf in de grond had gestopt. Hij heeft er goed aan verdiend en hij was slim. Hij begreep dat hij niet teveel moest maken en na één winter stopte hij er mee.

Weer een winter later, in 1853, is het extreem koud en droog, met grote gevolgen voor de archeologie. In Zwitserland valt er nauwelijks sneeuw en in het voorjaar is de waterstand in de meren extreem laag. Een buitenkansje voor Zwitserse boeren. Wij staan bekend om onze landhonger, maar de Zwitsers kunnen er ook wat van. Ze legden dijken aan en met bagger uit de meren werd de grond opgehoogd. Daarbij kwamen uitstekend geconserveerde voorwerpen aan het licht en al snel werden de nu wereldberoemde paaldorpen ontdekt. Die opgebaggerde oudheden bleken ook prima handelswaar want ieder zichzelf respecterend museum moest die voorwerpen in de collectie hebben. Er werd dan ook heel wat geëxporteerd.

In Nederland was er ook grote belangstelling voor die paaldorpen want in

*Vervalste vondsten die zouden zijn opgegraven in de haardsteden te Hilversum in 1853.
Foto Rijksmuseum van Oudheden, Leiden.*

ons natte land zouden die ook gebouwd moeten zijn. Na 1853 is er dan ook de ene na de andere melding van houten palen in het veen, maar steeds blijkt het natuurlijk gegroeid hout te zijn en nooit door mensen bewerkte palen. In 1884 lijkt het dan toch raak te zijn. Bij Maastricht worden in het Bosscherveld op grote diepte houtresten en voorwerpen gevonden. Dit moet wel een paaldorp zijn geweest en er verschijnt dan ook een mooie publicatie waarin de voorwerpen worden afgebeeld. Deze zijn helaas niet meer bewaard gebleven, maar het is vrijwel zeker dat hier sprake is van vindplaatsvervalsing. In de publicatie wordt een harpoen afgebeeld met aan beide zijden weerhaken en dit type komt alleen in Zwitserland, het zuiden van Duitsland en het oosten van Frankrijk voor. Het ligt voor de hand dat de harpoen, en waarschijnlijk ook de andere afgebeelde voorwerpen, afkomstig zijn uit de handel in Zwitserse oudheden.

Aan de vooravond van de wetenschap

Het peil van de wetenschappelijke archeologische kennis in Nederland is in het tweede deel van de negentiende eeuw bedroevend laag. Archeologen kon men van alles wijsmaken. Ze waren nauwelijks op de hoogte van wat er in het buitenland gebeurde en ook het natuurwetenschappelijk onderzoek binnen de archeologie ontbrak nog in die dagen. Het waren echt de gouden tijden voor de vervalsers.

Een afbeelding van vervalsers die bezig zijn met hun duistere arbeid is een zeldzaamheid. Hun activiteiten om anderen een loer te draaien kunnen het daglicht natuurlijk niet verdragen. Alleen degenen die echt overmoedig zijn, ervan overtuigd zijn dat hun praktijken nooit ontmaskerd zullen worden, die durven het aan.

Twee mannen die dachten nooit door te mand te vallen, laten zich op de foto zetten, begin mei 1899. Op de foto is een rechthoekige kuil te zien waarin tegen de achterwand twee werklieden staan met de schop in de hand. Het zijn de landarbeiders Willem Egberts (links) en Johan Arends (rechts) uit het Drentse dorp Odoorn. Aan de rechterkant van de foto is een keurig geklede heer met stropdas, pet en een sigaar in de rechterhand, te zien. Hij zit op de rand van de put en kijkt onbevangen in de camera. Het is de eerbiedwaardige heer Van Genderen Stort, lid van het de Commissie van Bestuur van het Drents Museum in Assen. Hij houdt toezicht op de graafactiviteiten van beide mannen. In de kuil lijkt een rechthoekige grafkuil te liggen, afgezet met een rand van veldkeien en in het centrum is nog een potje te zien. Achter de mannen is de toen nog onafzienbare Drentse heide te ontwaren.

De foto is te vinden in het archief van het Rijksmuseum van Oudheden.

De Drentse vervalers tonen in het voorjaar van 1899 trots hun resultaat. Ze hebben zojuist een steenkist vrijgelegd op de heide tussen Odoorn en Ees. Daarbij zijn vele prehistorische potten aangetroffen; in het midden van de steenkrans is nog een laatste potje zichtbaar. Links Johan Arends en naast hem Wiert Egberts, beiden uitrustend op hun schoppen. Op de rand van de put zit het commissielid van het bestuur van het Provinciaal Museum te Assen, G.G.J.A. van Genderen Stort. Foto Rijksmuseum van Oudheden, Leiden.

Hoe de foto daar terecht is gekomen en wie de foto heeft gemaakt, was aanvankelijk niet helemaal duidelijk, maar onlangs bleek dat in de *Asser Courant* van 16 mei 1899 een stukje was geschreven waarin melding wordt gemaakt van het maken van een foto bij de ontgraving van een steenkist tussen Odoorn en Ees. Het artikel vervolgde met de mededeling dat de talloze vondsten die waren gedaan hun weg hadden gevonden naar het Drents Museum in Assen, op dezelfde wijze als reeds honderden vondsten hiervoor. Ongetwijfeld gaat het om deze foto. Aan de rechterkant van de foto staat er met potlood iets bijgeschreven. Er staat: *Zijn dit de schurken?*

Wie zijn de schurken en waar gaat het allemaal over? Om daar iets meer over te weten moeten we teruggaan naar het begin van 1899.⁹ Vanaf die tijd worden er grote hoeveelheden oudheden gevonden op de heide rond Odoorn en Valthe. Vóór die tijd werden er ook oudheden opgedolven, maar in veel geringere aantallen. Die kwamen bij toeval aan het licht bij de ontginning van de heide en werden ontdekt door de vaak arme landarbeiders die daar aan het werk waren. In de stille wintermaanden werd er ook wel gericht gezocht op plaatsen waar vondsten verwacht konden worden, zoals in grafheuvels die in die tijd op de heide nog goed zichtbaar waren. De oudheden werden verkocht aan lokale verzamelaars en in enkele gevallen direct aan musea. Voor Drenthe kwam eigenlijk alleen het museum in Assen in aanmerking. Die verkopen vormden voor de dagloners een welkome aanvulling op de karige inkomsten uit de akkerbouw, veeteelt en veenwinning.

In Assen was men zeer ingenomen met de stroom oudheden uit Odoorn. Van Genderen Stort bemiddelde bij de aankopen en had als kenner ook het vertrouwen van het museum. Hij had immers met eigen ogen gezien dat de vondsten werden aangetroffen in niet geroerde grond. In het voorjaar van 1899 kon Van Genderen Stort per brief melden dat hij binnenkort met een karrenvracht oudheden naar het museum zou afreizen. Die grote stroom had ook gevolgen voor het aankoopbeleid van het museum. De bodem van de kas raakte al snel in zicht en het Asser museum was inmiddels op de hoogte van de belangstelling van andere gerenommeerde musea, zoals die van Leeuwarden en Leiden, voor de typische *Odoorner-waar*. Om exclusief te kunnen blijven kopen raadde men de heren in Odoorn aan wat gas terug te nemen. Er zou zelfs belangstelling bestaan vanuit Engeland! In totaal kocht het museum in Assen in dat jaar voor meer dan f 3.000.

De mededeling dat er een karrenvracht naar Assen kwam, wijst al om de grote aantallen die in het spel zijn, maar ook de beschrijving van enkele vondsten geeft daar ook een indruk van. Zo schrijft Van Genderen Stort dat er hele serviezen worden opgegraven: 'Eenige laten zich tot een volledig servies vereeni-

gen, met trekpots, komfours, suikerpots, twee kopjes en een kwispedoor. Het geheel is een merkwaardige verzameling, een rijke aanwinst voor het museum!' Behalve dat aardewerk worden er ook allerlei figuurtjes aangetroffen, dieren, mensen en kruisen waarom zich een slang slingert.

Al snel na de ontdekking werd er al getwijfeld aan de echtheid van die *Odoornervaar*. De conservator van het Leidse museum en concurrent, Willem Pleyte, had van vier personen oudheden aangekocht en de sterke overeenkomsten tussen de partijen deden hem vermoeden dat het om 'confectiewerk' ging, in andere woorden: namaak. In Drenthe was het ook al duidelijk dat er vervalst prehistorisch aardewerk in omloop werd gebracht, maar dit leek niet op te gaan voor het materiaal dat onder toezicht van Van Genderen Stort was opgegraven. De namen van Egbert en Arends worden genoemd. Het museum in Assen ondernam echter geen actie. Blijkbaar waren ze daar zo tuk op de mooie vondsten dat ze het nog een tijdje wilden aankijken.

Pleyte onderzocht het materiaal wat beter en kon vaststellen dat de vorm en versiering in sterke mate afweken van wat tot op dat moment als prehistorisch aardewerk werd beschouwd. Ook stelde hij vast dat veel van het aardewerk zeer slecht gebakken was en zelfs oploste in water en verviel tot modder. Het meeste aardewerk bleek ook niet kleurecht te zijn want in het water verdween de kleur die zo kenmerkend is voor echt prehistorisch aardewerk. Inmiddels had hij uit betrouwbare bron vernomen dat er twee personen in Drenthe zouden zijn die opzettelijk oudheden namaakten. Op 11 augustus 1899 reisde Pleyte naar Odoorn om ter plaatse een onderzoek in te stellen, maar er werden tegelijkertijd ook vondsten met christelijke symbolen opgedolven. Die waren jonger dan de prehistorische voorwerpen en daarop had Pleyte zijn kritiek gebaseerd. Hij keerde dan ook terug zonder een beschuldiging te kunnen uitbrengen.

In 1901 begint het steeds duidelijker te worden dat er iets niet klopt. In de zomer van dat jaar ontvangt het bestuur van het museum in Assen een brief van het vroegere lid S. Gratama uit Rotterdam. Hij heeft een eigen onderzoek ingesteld en meent dat het om vervalsingen gaat en vraagt het bestuur actie te ondernemen, anders gaat hij over tot publicatie van zijn bevindingen. Het bestuur vraagt eerst om geduld en gaat aan de slag. Het is er al snel ook van overtuigd dat er oplichting in het spel is. Er kunnen vier daders worden aangewezen: Johan Arends, zijn broers Hendrik en Rudolf en Wiert Egberts. Een vijfde verdachte, Pieter Drenth, acht het bestuur betrouwbaar. Bij het onderzoek is ook aan het licht gekomen dat men met de vervalsingen in de winter van 1898-1899 was begonnen omdat de aantallen echte vondsten de laatste jaren begonnen terug te lopen. Ook blijkt Rudolf in het bezit te zijn van de kleurstoffen die het aardewerk zijn prehistorische teint moet geven.

Het duurde tot 8 mei 1902 totdat Rudolf Arends bekende oudheden te hebben vervalst. Alleen de stenen voorwerpen had hij gemaakt, maar de vervalsingen waar het echt om ging, de urnen, waren het werk van Wiert Egberts en zijn broer en heel misschien van zijn eigen broer Johan. Hijzelf had daar natuurlijk niets mee van doen. De voorbeelden hoe deze precies te maken, hadden ze gekregen van Van Genderen Stort. Nietsvermoedend had deze bestuurder aan hen tekeningen laten zien van prehistorische oudheden uit Drenthe.

Nu het duidelijk was dat het museum bij de neus was genomen kwam de vraag naar voren wat te doen met de daders. Het bestuur besloot niet tot strafvervolgning over te gaan omdat het daar geen resultaat van verwachtte. Dat kwam goed uit voor de oplichters, want die hadden inmiddels van het verdiende geld twee fraaie boerderijen laten bouwen.

Met de vondsten liep het minder goed af. In 1916 werden de meeste falsificaten vernietigd. Op de binnenplaats van het Rijksarchief in Assen werden de voorwerpen volledig fijngestampt en daar ook begraven. Slechts een klein aantal is bewaard gebleven.

Daarmee was de vervalsing met de *Odoorner-waar* nog niet ten einde. Nog regelmatig duiken voorwerpen op die tot deze 'prehistorische' variant gerekend kunnen worden. Vaak blijken in oude collecties een of meer potten van deze makelij te zijn opgenomen. Er zullen in die tijd dan ook veel particulieren zijn geweest die zich een potje hebben aangeschaft. Onder hen bevond zich de Odoorner predikant Harm van Lunzen en zijn verzameling richt weer de aandacht op de vijfde verdachte die de dans ontsprong: Pieter Drenth. In 1969 overleed de dominee en in 1998 werd een verzameling oudheden die hij had verzameld overgedragen aan het Drents Provinciaal Museum in Assen. Bij zijn komst in 1935 naar Odoorn was Van Lunzen begonnen met verzamelen. Hij kocht de voorwerpen aan van Pieter Drenth.

Bij de ontknoping van de affaire in 1902 was Pieter Drenth de dans ontsprongen omdat men er in Assen was overtuigd was dat hij betrouwbaar was en in staat bleek te zijn vervalste van echte objecten te onderscheiden. Hij bleef dan ook in de jaren na de affaire steeds voorwerpen aan het museum leveren. Een deel daarvan was authentiek maar een ander deel was vals. Aanvankelijk had men dat niet in de gaten, maar in de loop van de tijd werd duidelijk dat niet alles echt was. Toch bleef men de vondsten van Pieter Drenth in de collectie opnemen, waarbij de falsificaten als curiosum werden ingeboekt. Omstreeks 1934/35 wordt de conservator, A.E. van Giffen, echter kritischer; hij schrijft in het inventarisboek dat enkele vondsten door Pieter Drenth zelf gemaakt moeten zijn. De grond wordt Drenth waarschijnlijk nu te heet onder de voeten, want na 1935 worden er geen vondsten meer van hem in Assen aangekocht.

Dat jaar is ook precies het moment dat de predikant Van Lunzen zich in Odoorn vestigt. Hij krijgt belangstelling voor de oudheid en Pieter is de man die hem allerlei voorwerpen kan leveren om een collectie op te bouwen. Hoewel Pieter Drenth in de streek bekend stond als een geslepen vervalser, had de dominee een rotsvast vertrouwen in hem.

In 1963 wil Van Lunzen zijn collectie in een museum tentoonstellen; hij vraagt aan de conservator van het Drents museum, J.D. van der Waals, een oordeel over zijn collectie. Na een week schrijft Van der Waals een brief waarin hij tot zijn grote spijt moet mededelen dat vrijwel alles vals is. Omdat Drenth de vinder is, sluit hij niet uit dat deze ook de vervalser is. Van Lunzen blijft in de oprechtheid van zijn gemeentelid geloven. Zo zeer zelfs dat, als hij uiteindelijk in 1969 in het jeugdgebouw achter de Hervormde kerk zijn verzameling tentoonstelt, hij het museum naar Pieter Drenth vernoemt. De opening vindt plaats op zaterdagmiddag 26 juli 1969 en wordt verricht door de beroemdste Drent van dat moment: Tjerk Vermaning.

De collectie blijft daar opgesteld staan tot 1998. De toenmalige bewoonster gaat het gebouw verlaten en draagt de collectie over aan het Drents Provinciaal Museum. Daar wordt deze ingeboekt als een curiosum. Pieter Drenth heeft daarvan geen weet meer gehad. Hij was in 1950 overleden.

Besluit

Met de aanstelling in 1904 van Jan Hendrik Holwerda als conservator voor de Nederlandse afdeling krijgt de archeologie een nieuwe impuls. De wetenschap heeft zich ontwikkeld, onze kennis is vergroot en we hebben belangrijke hulpmiddelen gekregen. Door natuurwetenschappelijk onderzoek kan organisch materiaal worden gedateerd, van hout kan tot op het jaar nauwkeurig de ouderdom worden vastgesteld, gravingen in steen worden met een microscoop op hun echtheid bekeken en aardewerk kan met thermoluminescentie worden onderzocht. In 1940 kon men nog een bot bij de slager halen, er een graving in aanbrengen en vertellen dat het voorwerp uit de Bronstijd dateerde zoals in Deventer is gebeurd. Na 1948 met de uitvinding van de radiokoolstofdatering, is dat afgelopen.¹⁰ Voor vervalsers blijft niet veel over. Het enige dat nog rest is steen en meer in het bijzonder vuursteen. Daar draaide het dan ook allemaal om in de zaak Vermaning.

Toch is het ontmaskeren van vervalsingen niet zo eenvoudig als met de eerder besproken Drefit-test werd gesuggereerd. Ongetwijfeld worden er vervalsingen gemaakt en te koop aangeboden. Wat wordt er allemaal niet na de vakantie door mensen meegebracht waarvan ze vermoeden dat het een hoge ouderdom

vertegenwoordigt? Het zijn vervalsingen die direct herkend worden. Toch zullen er ook vervalsingen zijn die door de mazen van het net glippen, zeker als de maker zich houdt aan de huidige wetenschappelijke inzichten van dit moment en geen domme dingen maakt. De kans is groot dat ik er dus ook intuïtief!

*Leo Verhart, Rijksmuseum van Oudheden, Postbus 11114, 2301 EC Leiden.
email: l.verhart@rmo.nl*

Noten

- ¹ Over de zaak Vermaning is inmiddels een boekenkast volgeschreven. De belangrijkste gegevens zijn te vinden in: Ton Hulst, *Tjerk Vermaning, steen des aanstoots* (Groningen 1975); W. Roebroeks, *Oermensen in Nederland* (Amsterdam 1990); D. Stapert, 'Preliminary notes on the "Early and Middle Palaeolithic" finds of mr. T. Vermaning', *Palaeohistoria* 17 (1975) 7-8; idem, 'Some natural surface modifications on flint in the Netherlands', *Palaeohistoria* 18 (1976) 7-41; J.D. van der Waals and H.T. Waterbolk, 'The Middle Palaeolithic Finds from Hogersmilde', *Palaeohistoria* 15 (1973) 35-166; H.T. Waterbolk, *Scherpe stenen op mijn pad. Deining rond het onderzoek van de steentijd in Nederland* (Groningen 2003).
- ² C.J.H. Franssen en A.M. Wouters, 'Het Oud-Palaeolithicum in de Nederlandse Stuwwallen. II. Midden-Acheuléen', *Archeologische Berichten* 9 (1981) 6-90.
- ³ Roebroeks, *Oermensen in Nederland* (noot 1).
- ⁴ S. Langereis, *Johannes Smetius. Nijmegen, stad der Bataven* (Nijmegen 1999); L.P.H.M. Tilman, *Aurelius en de Divisiekronek van 1517. Historiografie en humanisme in Holland in de tijd van Erasmus* (Bussum 1988).
- ⁵ J.A. Bakker, 'Hunebed de Duvelskut bij Rolde. Een literatuurstudie', *Nieuwe Drentse Volksalmanak* 119 (2002) 62-94; J. Picardt, *Korte beschrijvinge van eenige vergetene en verborgene antiquiteiten der provincien en landen gelegen tusschen de Noord-Zee, de IJssel, Emse en Lippe, waar bijgevoegt zijn annales Drenthiae, mitsgaders een korte beschrijvinge der stadt, des Casteels en der heerlickheit Covorden* (Amsterdam 1660).
- ⁶ R.B. Halbertsma, *Scholars, Travellers and Trade. The pioneer years of the National Museum of Antiquities in Leiden, 1818-1840* (Londen 2003).
- ⁷ J.A. Bakker, 'Views on the Stone Age, 1848-1931: the Impact of the Hilversum Finds of 1853 on Dutch Prehistoric Archaeology', *Berichten Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek* 40 (1990) 73-99; L.J.F. Janssen, *Hilversumsche oudheden, een bijdrage tot de ontwikkelingsgeschiedenis der vroegste Europese volken* (Arnhem 1856).
- ⁸ L.B.M. Verhart, *List en Bedrog* (Utrecht 1995).
- ⁹ Over deze zaak is o.a. gepubliceerd door: J. Beuker, 'Een dominee met een goed geloof', *Nieuwe Drentse Volksalmanak* 117 (2000) 188-200; J.G.Ch. Joosten, 'Urnen-vondsten in Drenthe', *Bijdragen tot de kennis van de Provincie Groningen en omgelegen streken* (1901) 120-127; G. de Leeuw, 'De Drentse nabootsers van archeologica rond 1900', *Palaeohistoria* 21 (1979) 301-316; Verhart, *List en Bedrog* (noot 8).
- ¹⁰ W.C. Braat, 'Merkwaardige praehistorische beenfragmenten', *Oudheidkundige Mededelingen uit het Rijksmuseum van Oudheden* 29 (1948) 9-14; Th.J. Maarleveld en E.P. Pieper, 'Merkwaardige beenfragmenten nogmaals bekeken', *Oudheidkundige Mededelingen uit het Rijksmuseum van Oudheden* 64 (1983) 229-243.